

- литиздат Украины, 1976. – Т. 1. – С. 418–419.
10. Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. – № 28. – Х. : Офіційне видання Народного комісаріату юстиції. – 1926. – Ст. 271. – С. 601.
 11. Кооперативная хроника. План маслоробництва Вукопспілки на 1926–1927 рр. // Кооперативный бюллетень. – 1926. – № 37. – С. 46–47.
 12. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 296. – Оп. 3. – Спр. 1312. – Арк. 62.
 13. Векслерчик С. Текущие вопросы кооперативной промышленности и промышленного строительства / С. Векслерчик // Кооперативне будівництво. – 1927. – № 20. – С. 52.
 14. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 296. – Оп. 3. – Спр. 1480. – Арк. 60, 83, 99–110.
 15. Рационалізація кооперації: механізація маслоробництва Вукопспілки // Кооперативне будівництво. – 1927. – № 3. – С. 23.
 16. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 296. – Оп. 3. – Спр. 1480. – Арк. 55.
 17. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 296. – Оп. 2. – Спр. 2238. – Арк. 26.
 18. Державний архів Полтавської області. – Ф. Р-2178. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 25–25 зв.
 19. Кооперація на місцях. Кооперативне масло за кордон // Кооперативне будівництво. – 1927. – № 19. – С. 60.
 20. Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. – 1928. – № 7. – Ст. 44. – С. 249.
 21. Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. – 1928. – № 14. – Ст. 88. – С. 458–461.
 22. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 296. – Оп. 3. – Спр. 1773. – С. 344.

УДК 378.633:334.735(477)«193»

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ КООПЕРАТИВНОЇ ОСВІТИ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ УКРАЇНИ У 30-Х РР. ХХ СТ.

В. П. Рекрут

В історії споживчої кооперації радянської України найменше досліджений період діяльності кооперативних товариств і установ у 30-х рр. ХХ ст. Не висвітлений і стан кооперативної освіти, практично відсутня інформація про кооперативні навчальні заклади та їхню діяльність. Тому наукові й краєзнавчі розвідки з цієї тематики не втрачають своєї актуальності й повинні стати предметом досліджень сучасного покоління кооператорів.

Зазначимо, що у фундаментальних працях з історії української кооперації І. Витановича [1], М. Алімана, С. Бабенка, С. Гелея [2], С. Бабенка, С. Гелея, Я. Гончарука та інші [3], С. Бабенка, С. Гелея [4], В. Марочка [5] та інші розкрита діяльність кооперативних установ

України у 30-х рр. ХХ ст. Однак у згаданих дослідженнях специфіка організації кооперативної освіти та стан підготовки кадрів відображені фрагментарно, без врахування наслідків впливу ідеології більшовизму на ці важливі складові діяльності кооперації.

Певний аналіз історичного розвитку кооперативної освіти СРСР поданий у монографії К. Вахтова [6]. Стан освіти в Україні частково висвітлений вітчизняними науковцями у колективній праці «Кооперативна освіта в Україні» [7]. У монографії В. Подоляна і В. Рекрута «Особливості діяльності споживчої кооперації Вінниччини в умовах голодомору 30-х років ХХ століття» частково розглянуто стан кооперативної освіти Поділля на початку 30-х рр. і

висвітлено основні заходи щодо утворення і реорганізації кооперативних технікумів [8]. У розвідках науковців Полтавського університету споживчої кооперації, зокрема у статтях М. Алімана, Т. Оніпка та інших, розглядалися заходи влади щодо підготовки кадрів у 30-х рр. та частково відображена перебудова кооперативної освіти на радянський лад [9]. Певні особливості щодо кадрової політики більшовиків викладені автором цієї публікації у статті «Політика більшовиків щодо «оновлення» кадрів споживчої кооперації у кінці 20-х – на початку 30-х років ХХ століття» [10, с. 362–365].

Загалом, зазначені вище наукові праці мають важливе значення для вивчення історії кооперативної освіти, але необхідні додаткові дослідження, особливо у частині визначення впливу ідеології більшовизму на структуру утворення навчальних закладів і підготовки кооперативних кадрів у системі споживчої кооперації УСРР.

Метою даної розвідки є розгляд особливостей організації кооперативної освіти у 30-х рр. ХХ ст. і розкрити основні причини скорочення навчальних закладів у системі споживчої кооперації УСРР.

Слід зазначити, що на зламі 20–30-х рр. ХХ ст. вище політичне керівництво СРСР проголосило про глобальну перебудову економіки країни, заснованої на індустріалізації промисловості та суцільній колективізації сільського господарства. Системі споживчої кооперації радянської України, як безпосередньому учаснику соціалістичних перетворень, більшовицька партія визначила чільне місце: першочергове обслуговування головних рушійників ідей вождя – партійно-радянський апарат і робітничий клас укупі з промисловою інтелігенцією. Загалом, грудневий пленум ЦК КП(б)У 1930 р., дублюючи рішення ЦК ВКП(б), визначив роль і місце кооперації так: «повинна брати активну участь у соціалістичній перебудові господарства країни та побуту трудящих, вмiло сполучати в роботі торговельні функції з виконанням завдань соціалістичного розподілу» [11, с. 7].

Безумовно, для досягнення цієї мети потрібні були ідейно стійкі та фахово підготовлені кооператори, котрі, крім звичайних

торговельно-заготівельних функцій, могли б стати активними провідниками лінії ВКП(б). Зауважимо, що про політичну «несвідомість» кадрового потенціалу кооперації неодноразово наголошував особисто Й. Сталін. Зокрема, у 1930 р. на XVI з'їзді партії генсек оголосив, що «в кооперації засів непманський дух і його треба з неї вибити» [12, с. 355]. Цей «крилатий» вислів негайно підхопили всі партійно-радянські репресивні інституції і, з притаманною у таких випадках завзятістю, приступили до виконання цієї справи. В архівних джерелах і в опублікованих матеріалах знаходимо значну кількість свідчень про те, що партійні та радянські органи всіх рівнів, дублюючи, як правило, рішення центральних інстанцій, приділяли діяльності кооперації посилену увагу. Всі ухвалені постанови, циркуляри й обіжники вимагали негайно, або у найближчі терміни, покінчити з «дрiбною буржуазією» і «непманами», провести пролетаризацію керівних органів тощо. Не стояли осторонь і керманічі кооперації, зокрема, І. Зеленський, голова правління Центроспiлки, виклав ідею боротьби за нові керівні кадри у власній інтерпретації: «Ми повинні створити апарат радянської торгiвлi не iнакше як апарат більшовицький, як апарат, поставлений цілком на службу робітничому класу, як апарат, що підпорядковується цілком і повністю його обслуговуванню...» [13, с. 64]. Така діатриба головного кооператора Радянського Союзу ще раз нагадувала спілчанам про диктатуру пролетаріату і визначала роль кооперації, як запопадливої наймички у справах задоволення інтересів головного рушiя ідей великого вождя. Тому на початку 30-х рр. архітектонiка кадрової політики й організації освіти у системі Вукоопспiлки будувалася на таких головних засадах: 1) засобами проведення «чисток» і «самоперевірок» звільнити з кооперації всіх «колишніх», політично нестійких працівників, позбутися фахівців не-пролетарського походження і тих, хто заплямував себе розтратами, крадіжками та іншими зловживаннями; 2) через організацію мережі вищих навчальних закладів і технікумів та розгортання системи підготовки і перепідготовки кадрів масових професій у сільських і міських школах кооперативного учеництва,

курсах і тому подібне створити новий тип радянського кооперативного апарату.

Разом з тим, унаслідок перманентних заходів щодо очищення споживчої кооперації від «ворожих... елементів – куркуля, непмана та інших недобитків антирадянських сил» проблема заміщення «вичищених» фахівців набула надзвичайного загострення [14, с. 5]. Оцінка реальної ситуації примусила керівництво Вукоопспілки на початку 1930 р. розгорнути потужну роботу щодо негайного усунення цих прогалин. Поруч із розширенням мережі шкіл підготовки спеціалістів масових професій розпочався процес перетворення діючих на рівні округів і районів торговельно-кооперативних шкіл у кооперативні технікуми. Вони підпорядковувалися управлінням місцевих органів Народних комісаріатів освіти (Наркомос), готували кадри для торгівлі та різних напрямів кооперації (споживчої, бурякової, молочарської, сільськогосподарської і т. п.) і частково фінансувалися за рахунок кооперативних спілок і окремих товариств. Проте потреб споживчої кооперації у фахівцях середньої ланки вони не задовольняли, до того ж, за висновками Наркомосу та органів робітничо-селянської інспекції (РСІ), контингент учнів і викладачів був «засмічений» декласованими елементами [15, арк. 144]. Тому процес реорганізації кооперативних шкіл у технікуми співпав із масовими чистками й закінчився приведенням контингенту закладів відповідно до вимог щодо підготовки фахівців виключно пролетарського походження.

Важливу роль у формуванні власної мережі освітніх установ споживчої кооперації відіграла постанова «Про реорганізацію вишів, технікумів і робітфаків», яку ухвалив ЦВК і Раднарком СРСР 23 липня 1930 р. Звертаючи увагу на «чітку марксистсько-ленінську лінію у справі підготовки нових кадрів», центральні органи радянської влади зобов'язали багатопрофільні вищі навчальні заклади й технікуми реорганізуватися у галузеві навчальні установи, а всі відомчі організації повинні були забезпечувати безперервність їхньої роботи, включаючи й осінній набір учнів і студентів [16]. Ще раніше від згаданої вище постанови вийшов наказ Наркомосвіти УСРР і Вукооп-

спілки (датований 6 липня 1930 р.), яким передбачалося до 15 липня поточного року передати кооперації (згідно з узгодженим списком) навчальні заклади, які знаходилися на балансі державних органів і готували кооперативні кадри [17, арк. 1]. На жаль, нам не вдалося встановити точний список переданих освітніх закладів, однак, станом до 1 вересня 1930 р. Вукоопспілка мала власних 3 вищі навчальні установи («виші»), 27 технікумів, 46 шкіл масових професій [18, с. 18].

Варто наголосити, що прийняті на баланс установи не завжди відповідали вимогам організації нормального навчального процесу. Більшість з них розміщалися у пристосованих приміщеннях, без належного навчального приладдя і літератури, з обмеженими можливостями для розміщення учнів у гуртожитках і забезпечення їх харчування. Так, Вінницький кооперативний технікум тіснився в приміщенні колишньої дачі пана Щенявського, знаходився біля кар'єру і під час вибухових робіт каміння падало на подвір'я та могло ушкодити учнів [17, с. 64]. Полтавський заклад також не мав належних умов для навчання, однак отримав кошти для реконструкції і ремонту приміщень, але директор технікуму Бондаренко не зміг забезпечити нормальних темпів будівельних робіт, за що й був знятий з посади [19, арк. 110]. Запорізькі кооператори не провели ремонт приміщення технікуму, гуртожиток не мав постільної білизни і побутових приладів [19, арк. 109]. Значні проблеми в організації навчального процесу були також і у вищих навчальних закладах. Зокрема, Київський інститут споживчої кооперації тіснився в одному приміщенні ще з шістьма науковими установами і не мав можливості збільшувати набір та розширяти свою матеріальну базу [20, арк. 2]. Разом з тим, за два роки інтенсивної роботи кооператорам вдалося налагодити діяльність закладів освіти і значно покращити стан кадрового забезпечення системи споживчої кооперації УСРР. Так, на початок навчального 1932–1933 р. у системі Вукоопспілки діяло вже 7 «вишів» (у Києві і Луганську – по 2, Дніпропетровську, Харкові і Одесі – по 1), 33 кооперативних технікуми і 89 шкіл масових професій. Порівнюючи дані про контин-

гент студентів і учнів станом на 1.01.1931 р. і на 1.04.1932 р., вражає динаміка цих показників: кількість студентів у «вишах» збільшилася майже удвічі – 1681 чол.; на робфаках навчалось 3556 чол., тобто у 4,8 разів більше порівняно з минулим роком; учнів технікумів збільшилося в 1,6 рази і становило 7790 чол.; слухачів шкіл масових професій також зросло удвічі й налічувалося 10822 чол. Не менш вагомими здобутками вирізнялася курсова підготовка кадрів: за 1930 р. підготовлено 24 тис. чол., за 1931 р. – 58 тис. чол. і за першу половину 1932 р. – понад 30 тис. чоловік. Наведені вище дані свідчать, що за короткий проміжок часу кооператори зуміли виконати величезний обсяг організаційної роботи, створили власну систему освіти та підготовки кадрів і навіть за присутності певних хиб і помилок, отримали гарні перспективи для розвитку цієї важливої сфери діяльності кооперації.

Таким чином, особливістю цього періоду реорганізації кооперативної освіти став фактор посиленої уваги партійно-радянських органів до підготовки кадрового потенціалу споживчої кооперації УСРР. Характерною рисою цих заходів було насадження безперервної класової боротьби проти так званих «антирадянських» елементів, що, у кінцевому підсумку, забезпечило майже повну пролетаризацію учнівського та студентського персоналу. Кооператори налагодили інтенсивну динаміку утворення освітніх закладів, значно розвинули систему підготовки і перепідготовки професійних кадрів. Однак бажання досягти вражаючих звершень і прагнення виконати настанови керівних партійних органів породило «карликовість» навчальних закладів (середня кількість студентів і «вишах» і технікумах становила близько 240 чол.). Безперечно, таке явище призводило до розпорошення вкрай обмежених фінансових можливостей, котрі виділялися господарськими органами споживчої кооперації України.

Важливим моментом стало й те, що українські кооператори вірили у майбутнє власної потужної системи освіти й у планах передбачали значний ріст кількісних і якісних показників розвитку матеріально-технічної бази для підготовки кадрів. Так, у контрольних цифрах

на другу п'ятирічку (1933–1937) планувалося підготувати 9,5 тис. спеціалістів з вищою освітою, близько 26 тис. фахівців середньої ланки, понад 94 тис. кооператорів – у школах масової освіти, 159 тис. осіб мали закінчити курси з відривом від виробництва. На всі ці заходи намічалось витратити значну суму у 252,6 млн крб [21, арк. 77].

Однак аналіз архівних документів і опублікованих матеріалів, надає всі підстави стверджувати, що до кінця 30-х рр. втілення у реальне життя намічених планів не відбулося, а, навпаки, кооперативна освіта у системі Вукоопспілки притерпіла значних змін і набула зовсім іншого кількісного та якісного змісту. Більше того, змінилася роль і місце споживчої кооперації у суспільних процесах, вона зайняла другорядне місце у торговельному балансі СРСР, була витіснена з великих міст і майже повністю позбавлена права на обслуговування значної частини населення країни. Не викликає сумніву, що такі деструктивні процеси, зокрема й у діяльності споживчої кооперації УСРР, відбулися у 1932 р. за ініціативою вищого керівництва ВКП(б). Й. Сталін та його прибічники свідомо вдалися до корегування політичного курсу на утвердження пріоритетної ролі державної форми торгівлі, яка, за задумом творців, мала здійснювати політику партії щодо обслуговування привілейованих класів і прошарків. Так, у статті «Советская торговля к XV годовщине Октября» споживчу кооперацію звинувачували, що вона «...не зуміла своєчасно і швидко перебудувати свою роботу до умов соціалістичного будівництва, до потреб реконструкції народного господарства». На нашу думку, публікація Г. Неймана повністю відображала реноме споживчої кооперації, яке склалося про неї у вищого політичного керівництва країни. «Наявність непманівського торгашівського духу, ставка на самоплив, на «чисту» вільну торгівлю, ухилення від пролетарського контролю, від планового впливу пролетарської держави, обхід партійних директив у частині заготівель, класового виробничого принципу, забезпечення, накопичення, цін, розбазарювання державних фондів і т. п.» – такі основні, на думку автора, недоліки у роботі кооперативних органів. Більше

того, на його переконання, вони свідчать про правоопортуністичний ухил кооперації, який є головною загрозою на даному етапі розвитку радянської торгівлі [22, с. 45]. Тому, прикриваючись сугестією політичних гасел про розгортання радянських форм обслуговування, ВКП(б) змінило орієнтири на утворення потужного сектора державної торгівлі. Про це може свідчити зміна питомої ваги державного сектора у загальних показниках торгівлі СРСР: у 1931 р. держсектор займав лише 15,5 %, у 1933 р. – 34,6 %, а за результатами діяльності у першому півріччі 1934 р. уже зрівнявся з показниками споживчої кооперації [23, с. 5] і в наступних роках за часів існування СРСР вже ніколи не поступався першій позиції.

Варто зазначити, що утворення матеріально-технічної бази державної торгівлі відбувалося під безпосереднім керівництвом вищих органів влади і переважно за рахунок майна споживчої кооперації. Так, постановою Української економічної наради від 15 червня 1932 р. всі площі базарів вилучили «...із відання всіх організацій та передати їх відділам комунального господарства», які згодом перейшли у власність держторгівлі. Таким способом Вукоопспілка втратила 267 власних базарів, які були повернуті їй лише у 1987 році [24, арк. 201].

Значну кількість торговельних підприємств були вилучені зі споживчої кооперації СРСР внаслідок прийняття у кінці 1932 та на початку 1933 рр. декількох постанов щодо створення так званої системи ОРС («отдел рабочего снабжения»), зокрема директиви РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 4 і 19 грудня 1932 р. та від 8 березня 1933 р. [26, с. 117]. За даними російського історика К. І. Вахітова, тільки протягом 1933 р. орси заволоділи 31782 торговельними підприємствами (19167 у містах і 12615 на селі) з річним обігом 3616,7 млн крб, держторгівлі передали 8220 підприємств громадського харчування, які обслуговували понад 6,1 млн чол. [27, с. 432]. На жаль, точної кількості переданих об'єктів на Україні встановити не вдалося. Проте, на підставі даних про передачу «орсів» на баланс держторгівлі у Донбасі і на Дніпропетровщині, можна пересвідчитись, що кількість об'єктів сягала значних розмірів.

Так, на Донбасі передавалися близько 4 тис. закладів роздрібною торгівлі з річним обігом близько 1,4 млрд. крб, на Дніпропетровщині – майже 1 тис. підприємств із річним обігом понад 420 млн крб [28, с. 123–124].

До значних матеріальних і моральних втрат призвели ще декілька рішень вищих органів СРСР, зокрема розпорядження про відновлення діяльності самостійного Наркомату внутрішньої торгівлі (1934) [29, с. 80] та постанова РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 29 вересня 1935 р. «Про роботу споживчої кооперації на селі» [30]. Наслідком реалізації цих директив відбулося відлучення споживчої кооперації від діяльності у містах і передача держторгівлі значної кількості магазинів, об'єктів виробництва й інших кооперативних закладів. Про масштаби втрат можна лише здогадуватися і, на наше переконання, було б доцільним встановити такі дані.

Отже, за рахунок відторгнення кооперативної власності керівництво СРСР утворило потужну державну торговельну структуру, запровадило жорстку управлінську вертикаль, яка надавала змогу партійним лідерам безперешкодно (без формальної кооперативної демократії) керувати закритою системою накопичення і розподілу товарних фондів, здійснювати кадрові призначення та, користуючись так званою політичною доцільністю, підтримувати низький рівень цін для спеціального контингенту й забезпечувати його дефіцитними та кращою якістю товарними ресурсами. Загалом, протягом 1932–1935 рр. генсек Й. Сталін і його прибічники досягли поставленої мети – створили державну структуру торговельної галузі, яка відчутно впливала на формування ідеологічного гарту «авангардної» частини радянського народу, що своєю сліпою підтримкою сприяла утвердженню тоталітарного режиму в СРСР.

Безперечно, процеси реорганізації торговельно-виробничої структури споживчої кооперації України не могли обминути й сферу кооперативної освіти. На наше переконання, на початку 30-х рр. деструктивну роль тут відіграла уніфікація під єдиний стандарт усієї радянської професійної освіти та посилення загальноідеологічного впливу на підготов-

ку та перепідготовку кадрового потенціалу. Таким чином, керівний склад втратив професійних фахівців, а натомість на провідних посадах з'явилася адміністратори – виконавці політико-ідеологічних директив. Усвідомлюючи низький фаховий рівень підготовки номенклатурних працівників, ЦК ВКП(б) спробувало вирішити цю проблему, як завжди, по-більшовицькому – прийняло 17.01.1932 р. постанову «Про технічне навчання, господарських, професійних і партійних кадрів», яка передбачала в найкоротші терміни підвищити кваліфікацію керівних кадрів [31, арк. 1]. Суть цієї постанови зводилася до того, що всі вищі органи управління, включаючи обласний рівень і окремі міста, повинні були організувати так звані «факультети особливого призначення» (ФОП), залучити до навчання керівництво й провідних спеціалістів, щоб вони за 1,5–2 роки значно покращили свій фаховий рівень підготовки. Цікавою особливістю такої підготовки було те, що «студенти» навчалися в індивідуальному порядку тільки у неробочий час і мали право запрошувати додому лекторів із професорсько-викладацького складу «вишів». За вказівкою з Москви, Вукоопспілка організувала 13 таких ФОПів, витратила на це 230 тис. крб. [31, арк. 26]. Проте сумнівно, що хтось із вождів у вихідний день у власній квартирі погоджувався слухати лекцію, наприклад, з діамату чи лєнінізму, при цьому ще й конспектував і згодом здавав іспит. Без сумніву, діяльність ФОПів мала декларативний характер і ніякої користі, крім значних витрат, не принесла.

Важливим фактором для згортання мережі освітніх закладів став запроваджений у системі споживчої кооперації СРСР принцип централізму. Після проведення II з'їзду кооперації СРСР (1930), на якому Центроспілка була визначена єдиним органом управління [32, с. 115], відбувся процес жорсткої централізації діяльності республіканських спілок, що, фактично, позбавило їх фінансової самостійності та можливостей для проведення незалежної кадрової політики, в тому числі й організації освіти.

Слід зазначити, що з ухвалою постанови ЦК ВКП(б) «Про навчальні програми і режим

у початковій й середній освіті» (25.08.1932 р.) і директиви ЦВК СРСР «Про навчальні програми і режим у вищій школі і технікумах» (19.09.1932 р.) значно змінилися підходи до організації кооперативної освіти та прискорилися темпи її реорганізації [33]. Найперше, постанова ЦК декларувала утворення на всьому просторі Радянського Союзу єдиної освітньої системи на кшталт запровадженої у РСФРР. За висновком С. Сірополка, це означало, що діючі на Україні технікуми втрачали статус вищих навчальних закладів і відносилися до категорії середніх шкіл. Водночас, прийняті постанови вимагали негайно переглянути навчальні програми (звичайно, у бік посилення ідеологічного виховання), докорінно змінити систему проходження виробничої практики, налагодити контакти навчальних закладів із підприємствами та зміцнити матеріально-технічну базу. Для реалізації цих настанов правління Вукоопспілки у листопаді 1932 р. скликало представницьку нараду за участю керівництва всіх спілок і навчальних закладів. У виступі голови президії ВУКСу М. Михайлика наголошувалося, що перед кооперативними освітянами стоїть завдання підготувати «...письменного, культурного, політично свідомого кооператора».

Низку проблем підняв заступник голови М. Бляхер, який розкритикував керівництво Донбасу за добір кадрів, які за умови отримання 75 % усіх фондів Вукоопспілки і належного фінансового забезпечення, не змогли як слід організувати їх використання. «Кооперація Донбасу і далі працює дуже погано», що, на переконання доповідача, у повній мірі залежало від професійного рівня тамтешніх фахівців.

Досить гостро прозвучала доповідь начальника відділу кадрів ВУКСу А. Петрової, яка детально виклала проблеми кооперативної освіти, зробила глибокий аналіз навчально-методичної роботи, зупинилася на негативному стані фінансування навчальних закладів і відсутності належної підтримки з боку господарників. Несподіванкою для присутніх на нараді представників центру стала заява доповідача про те, що «Центросоюз не вжив ніяких заходів, щоб запобігти такому стану і навіть

не асигнував певних коштів на придбання приміщень у власність, освоєння тих приміщень, де міськрада давала виселеним кооперативним закладам». Зокрема, А. Петрова нагадала москвичам про Харківський інститут, якому було виділено із фондів Центроспілки 700 тис. крб, а фактично надійшло лише 50 тис. крб. На наше переконання, теж саме сталося із Вінницьким технікумом, якому мали виділити 550 тис. крб, а надійшло лише 50 тис. крб, що й стало однією з причин його розформування влітку 1932 р.

У сміливому виступі А. Петрова висловила своє обурення на дії Центроспілки, яка пропонувала негайно ліквідувати утворенні навесні 1932 р. Вукоопспілкою (за погодженням з ЦК КП(б)У і РНК УСРР) два інститути – Дніпропетровський товарознавчий і Одеський фінансово-обліковий. Підставою для такої позиції центру стала постанова Центроспілки від 11.06.1932 р. «Про встановлення мережі і спеціалізації вищих учбових закладів Центроспілки», в якій регламентувалося, що на Україні можуть діяти Київський інститут товарознавства, Харківський планово-економічний інститут, Луганський інститут інженерів громадського харчування, Український технологічний інститут хлібопечення та надано дозвіл на утворення у Києві педагогічного інституту для підготовки педкадрів для середньої і початкової ланки освіти. Окремим пунктом у директиві заборонялося Вукоопспілці відкривати фінансовий інститут в Одесі. Зокрема, п. 22 поставив останню крапку у спробах самостійно вирішувати освітянські питання: «Категорично заборонити крайовим, республіканським, обласним спілкам споживчої кооперації без дозволу сектора підготовки кадрів Центроспілки відкривати нові «Вузи» і технікуми, змінювати профілювання, переводити із одного міста до іншого, а також їхнє повне або часткове закриття» [35, арк. 39–42].

У липні 1932 р. Центроспілка також визначила контингент майбутніх студентів, наголошуючи важливість забезпечення соціально-партійного складу. У циркулярі до усіх інститутів сектор кадрів зазначав, що необхідно забезпечити: набір робітників і їх дітей не менше 65 %, колгоспників і їх дітей

– 60 %, членів ВКП(б) і ВЛКСМ за направленням партійних і комсомольських організацій довести до 75 % від загального контингенту [35, арк. 86]. Загалом, спроби українських кооператорів вирішувати питання з дозволу республіканських органів влади не знайшли підтримки у центрі. Реакція А. Петрової, що так робити «...політично неправдиво і практично недоцільно», залишилася поза увагою, а Центроспілка, навпаки, у категоричній формі вимагала всі дії узгоджувати тільки з нею.

Таким чином, за результатами наради правління Вукоопспілки 17 листопада ухвалило відповідну постанову, за допомогою якої було знято гострі питання в освітній галузі, зобов'язувала керівників усіх рівнів кардинально змінити підходи до фінансування та матеріального забезпечення студентів тощо. Цією ж постановою була узгоджена дислокація навчальних закладів, зокрема технікумів за принципом: «...кожна область має по одному – два технікуми крамознавчих, по одному плановому, по одному соцобліку та одному громадського харчування (крім Вінниці)». Один із розділів документа торкався харчування студентів, яке знаходилося у ганебному стані. Керівники спілок і навчальних закладів мали терміново організувати їдальні та допоміжні підприємства (кролятники, свинарники, городи і т. ін.), негайно розгорнути побутові майстерні, пральні, перукарні тощо. Однак, на наше переконання, це вже були далеко запізнані заходи. Аналіз документальної бази свідчить, що студентство протягом 1932–1933 навчального року потерпало від масового голоду й не мало змоги продовжувати навчання. Так, у виступі на вищезгаданій нараді представник студпрофкому Луганського інституту хлібопечення повідомляв, що навіть отриманих 300 г хліба не можуть втримати студентів, і вони масово розбігаються, до речі, й він сам готовий утекти. Свідченням про значні продовольчі труднощі серед контингенту всіх навчальних закладів Вукоопспілки можуть стати офіційні дані з доповіді А. Петрової, яка докладно виклала цю проблему і підтвердила, що у «вишах» у 1932 р. порівняно з 1931 р. звільнення студентів «за власним бажанням» збільшилося на 75 % і досягло майже 18 % від загальної

кількості. Протягом цього ж навчального року майже кожен п'ятий учень технікуму також покидав навчання. Враховуючи те, що лише 5 % контингенту не могли справитися з навчальними програмами, можна зробити висновок, що основною причиною відсіву студентства стало постійне погіршення харчування, яке невдовзі переросло у нищівний голод.

Із матеріалів засідання правління Вінницької облспоживспілки 5 грудня 1932 р. за участю представника ВУКСу і ЦК комсомолу України можна довідатися про кричущі факти з життя місцевих студентів. В інформації представника центру тов. Харімпоміоли повідомлялося, що приміщення навчальних закладів не опалювались, у вікнах вибиті шибки, у гуртожитках відсутні ковдри, простирадла і наволочки, відсутнє постачання хлібом і продуктами. Харчування, за відсутності фондів і фінансування, не відбувалося, викладачі й студенти занять не відвідували (внаслідок голоду попухли і не могли рухатись) [36, арк. 116].

На наше переконання, жорстока політика голодомору, яку в Україні організували керманічі ВКП(б), прямо вплинула на стан кооперативної освіти і призвела до того, що до кінця 1933 р. кожен 3-й студент (35 %) «вишив» і кожен 5-й учень (21 %) технікумів вимушені були покинути навчання і втечею рятуватися від голодної смерті. Однак у постанові правління Центроспілки від 27.12.1933 р. аргументація з приводу такого стану підготовки кадрів на Україні звучала так: «Наведені цифри відсіву і виявлені факти засміченості студентського складу ворожими і чужими елементами... свідчать про відсутність роботи щодо вивчення складу студентства і формальному підході до добору під час вступних іспитів» [37, арк. 9]. Коментарі, як кажуть, зайві.

Слід зазначити, що не останнє місце в реорганізації кооперативної освіти посідала національна політика ВКП(б). Відомо, що у кінці 1932 р. набувала свого кінця політика «українізації», яка була проголошена вищим партійним керівництвом Радянського Союзу ще у 20-х рр. Провали темпів колективізації в Україні вище керівництво відносило саме на її адресу, про що свідчило відверте незадоволення, декілька разів озвучене вустами Й. Сталі-

на. Зокрема, у таємній постанові ЦК ВКП(б) від 14 грудня 1932 р. «Про хлібозаготівлі на Україні, Північному Кавказі і в Західній області» однозначно вказувалось на згортання цієї програми: «Негайно перевести на Північному Кавказі діловодство радянських і кооперативних органів «українізованих» районів, а також всі газети і журнали з української мови на російську мову, ... а також підготувати і восени перевести викладання у школах на російській мові» [38, арк. 13].

Незважаючи на те, що вищенаведені радикальні міри стосувалися «українців» Північного Кавказу, постанова у повній мірі була направлена і проти всіх прихильників українізації в інших регіонах (п. 4 вимагав «звернути особливу увагу на правильне проведення українізації, ... вигнати петлюрівські та інші буржуазно-націоналістичні елементи») [39, с. 477]. Тому й не дивно, що в умовах авторитарного режиму, партноменклатура, що звикла заглядати у вуста вождя, зразу ж кинулася виконувати його волю і завдала нищівного удару по «українізації». Зокрема, в Україні відбувалося безпрецедентне шельмування М. Скрипника – основного провідника лінії українізації і боротьби проти «русотяпства». На червневому 1933 р. пленумі ЦК КП(б)У його звинуватили у тому, що він разом з «різною петлюрівською наволоччю» надмірно роздував значення національного питання, що й спонукало М. Скрипника накласти на себе руки [40, с. 57].

На наше переконання, одним із кроків до згортання українізації у системі освіти стало скорочення мережі українських середніх і вищих навчальних закладів. Так, Раднарком УСРР вирішив у 1933 р. скоротити мережу існуючих технікумів, мотивуючи своє рішення тим, що «значне зростання учбових закладів-технікумів забезпечило збільшення фахівців середньої кваліфікації для народного господарства УСРР» [41, с. 16]. Постановою Раднаркому «Про скорочення мережі середніх учбових закладів (технікумів)» від 14 серпня 1933 р., підписані П. Любченком та Л. Ахматовим, зменшено кількість технікумів на 179 одиниць [41, с. 16–20]. У споживчій кооперації України ідею скорочення втілило правління Вуко-

опспілки під керівництвом М. Бляхера, яке своєю постановою від 13 серпня 1933 р. вирішило «ліквідувати 9 і просити РНК УСРР про ліквідацію ще 3-х технікумів» [42, арк. 84].

Тут, на нашу думку, було б доцільно звернути увагу на протиріччя, які крилися у реальних справах партійних вождів. Так, ще у жовтні 1932 р. Лазар Каганович однозначно заявляв: «Найважливіше питання зараз – торговельні кадри. Скільки б ми не ухвалювали резолюцій, якщо ми не двигнемо у кооперацію і торговельні органи нові міцні кадри, справа не покращиться» [43, с. 64]. Однак уже через декілька місяців з волі тих же лідерів розпочався безпрецедентний погром кооперативної освіти, який призвів до того, що до кінця 1934 р., унаслідок скочення чисельності, передачі на баланс держторгівлі та інших заходів у системі ВУКСу залишилися лише 1 інститут, 7 кооперативних технікумів, 4 школи масових професій, які в 1935 р. могли випустити 160 спеціалістів з вищою освітою, 778 фахівців середньої ланки та 943 працівники прилавку [44, арк. 1]. «Ми ніяк не беремося стверджувати, – зазначив голова президії Укоопспілки В. Кузьменко у доповідній записці до ЦК КП(б), – що складений... план зможе забезпечити нам усі потреби в кадрах». За його повідомленням, навіть мінімальні потреби для освітянської галузі у розмірі 11,1 млн крб Центроспілка знизилася до 7,9 млн крб, що призводило до того, що «кількість підготовлених нашими навчальними закладами і курсами людей недостатня» [44, арк. 4]. Зазначимо, що при президії Укоопспілки діяла спеціальна центральна комісія, котра займалася ліквідацією технікумів і 15.07.1935 р. за її рішенням припинив своє існування ще й Кам'янець-Подільський технікум [45, арк. 1]. Таким чином, на кінець 1935 р. на балансі ВУКСу залишилися такі навчальні заклади: Житомирський, Кіровський, Луганський, Одеський, Полтавський, Уманський кооперативні технікуми й Одеський кооперативний інститут [46, арк. 5–10]. Зокрема, аналіз соціально-політичного стану викладачів і учнів 6 кооперативних технікумів свідчить, що із 127 педагогів лише 5 (4 %) були членами ВКП(б), 12 (9,5 %) – комсомольцями. Із 1641 учня членами партії були 5 (0,5 %) осіб,

ВЛКСМ – 571 (36 %). За соціальним станом учні розподілялися так: із робітників – 547 (33 %), із колгоспників – 753 (46 %).

Аналізуючи вищенаведені дані, можна пересвідчитись, що за час реорганізації кооперативної освіти у 1932–1935 рр. не відбулося очікуваного корінного перелому у досягненні декларованої більшовиками ідеологічної мети: прошарок членів ВКП(б) серед викладачів і учнів мав ганебний вигляд, лише третина учнівської молоді стала членами ВЛКСМ. Не були виконані й директивні вимоги у питанні пролетаризації учнівського контингенту. Натомість, кооперативна освіта втратила майже всі вищі навчальні заклади (залишився 1), у 5 разів зменшилася кількість кооперативних технікумів, перестали існувати майже всі школи кооперативної грамоти і кооперативного учеництва. Отже, за нашими підрахунками, проти 1932 р. зменшилися можливості системи для підготовки й перепідготовки кадрів: у «вишах» і технікумах – у 4–6 разів, кооперативних школах і курсах – у 8–10 разів. Принагідно зазначимо, що тенденції щодо ліквідації кооперативних закладів продовжувалися і у наступних роках. Так, станом на кінець 1939 р. Укоопспілка мала 1 інститут радянської кооперативної торгівлі (Одеський), 2 технікуми (Одеський і відновлений Херсонський), вищий республіканський учбовий комбінат, школу кулінарів. Після повернення до УРСР у 1939 р. земель Західної України до цих закладів приєдналися ще Львівський і Рівненський технікуми радянської кооперативної торгівлі та Львівські міжобласні кооперативні курси.

Таким чином, у 30-х рр. ХХ ст. у системі споживчої кооперації радянської України відбулися неоднозначні процеси становлення і занепаду потужного сектора кооперативної освіти. Внаслідок політичних рішень партійно-радянських і кооперативних органів, утворена до 1932 р. потужна мережа вищих, середніх і інших освітніх закладів шляхом ліквідації, реорганізації та відчуження за короткий час перейшла у володіння державної торгівлі або майже повністю припинила існувати. Основними чинниками у цьому безпрецедентному погромі стали рішучі заходи більшовицької влади щодо насадження ідеології диктатури

пролетаріату та зміна орієнтирів вождя ВКП(б) Й. Сталіна на відсторонення кооперації від торговельного обслуговування партійно-радянської номенклатури та робітничого класу. Упереджений підхід вищих партійних лідерів до ролі та місця споживчої кооперації у реалізації ідеї побудови соціалізму в окремій країні несправедливо відсунув кооперацію до діяльності лише на селі. Спроби ліквідації політичної «несвідомості» кооперативних кадрів через «чистки», соціально-політичне обмеження та докорінне скорочення мережі навчальних закладів, у тому числі передачі їх до державної торгівлі, не призвели до бажаного результату – система споживчої кооперації відчувала гостру потребу у кваліфікованих спеціалістах, а ідея «більшовизації» кадрів не набула масового характеру.

На нашу думку, у 30-х рр. ХХ ст. генсек Й. Сталін і його найближчі соратники завершили процес централізації влади у руках єдиного центру, вихолостили із кооперативної ідеї її первинне джерело, перетворили «пролетаризовану» споживчу кооперацію у другорядну економічну структуру, примусили її вірно служити партії та її вождю, жертвуючи самобутністю та правом на існування корпоративної культури й освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Витанович І. Історія українського кооперативного руху / І. Витанович. – Нью-Йорк : Товариство українських кооператорів. – 1964. – 624 с.
2. Аліман М. В. Історія споживчої кооперації України / М. В. Аліман, С. Г. Бабенко, С. Д. Гелей. – Л., 1996. – 462 с.
3. Бабенко С. Г. Історія кооперативного руху : [підруч. для кооперативних вузів] / С. Г. Бабенко, С. Д. Гелей, Я. А. Гончарук ; Укоопспілка, Львівська комерційна академія. – Л. : Ін-т українознавства НАН України, 1995. – 410 с.
4. Бабенко С. Українська кооперативна ідея в загальноєвропейському контексті / С. Бабенко, С. Гелей. – К. : Редакція газети «Вісті», 2003. – 160 с.
5. Марочко В. І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861–1929 рр.) / В. І. Марочко. – К., 1995. – 224 с.
6. Вахитов К. Потребительская кооперация в СССР. Исторический очерк / К. Вахитов. – М. : Издательство Центросоюза, 1951. – 420 с.
7. Кооперативна освіта на Україні / М. В. Аліман, С. Ф. Купрій, Ф. І. Ленченко, В. К. Щербатюк / під ред. Ф. І. Ленченка. – К. : Ірідіум, 2001. – 96 с. : іл.
8. Подолян В. В. Особливості діяльності споживчої кооперації Вінниччини в умовах Голодомору 30-х років ХХ століття / В. Подолян, В. Рекрут. – Вінниця : ПП Балюк. – 420 с. : іл.
9. Аліман М. Етапи становлення: Від витоків до сьогодення. Підготовка кадрів / М. Аліман, Т. Оніпко // Вісті Центральної спілки споживчих товариств України. – 1997. – 13 березня.
10. Аліман М. Етапи становлення: Від витоків до сьогодення. Культурнопросвітницька діяльність / М. Аліман, Т. Оніпко // Вісті Центральної спілки споживчих товариств України. – 1997. – 17 квітня.
10. Рекрут В. Політика більшовиків щодо «оновлення» кадрів споживчої кооперації у кінці 20-х – на початку 30-х років ХХ століття / В. Рекрут // Проблема регіонального розвитку в контексті євразійської інтеграції : зб. наук. пр. – Вінниця : Вінницький кооперативний інститут, 2009. – С. 362–365.
11. Омельченко Л. Підпорядкуймо роботу споживчої кооперації завданням колективізації / Л. Омельченко. – Х. : Пролетар, 1931. – С. 7.
12. Сталин И. В. / Сочинения / И. В. Сталин. – М. : 1949. – Т. 12. – С. 355.
13. Рязов Н. За большевицкие кадры советской торговли / Н. Рязов // Советская торговля, 1933. – № 5. – С. 64.
11. Чистка апарату та завдання кооперації / Кооперативне будівництво. – 1929. – № 14. – С. 5.
15. Державний архів Вінницької області. – Ф. Р-254. – Оп. 1. – Спр. 642. – Арк. 144.
16. Левоневский В. С. [Електроний ресурс] / В. С. Левоневский. – Режим доступу : <http://pravo.levonevsky.org/baza/soviet/sss6597.htm>.
17. Центральний державний архів вищих органів влади України. – Ф. 296. – Оп. 3. – Спр. 2656. – Арк. 1.
18. Соціалістичній кооперації більшовицькі кадри / Постанови та матеріали Всеукраїнських нарад у справі готування кадрів споживчої кооперації України (жовтень 1932 р.) / відпов. ред. Петрова, Макаренко, Мондрус і Гафанович. – Х. : Вид-во Наркомпостачання УСРР, 1933. – С. 18.
19. Центральний державний архів вищих органів

- влади України. – Ф. 296. – Оп. 4. – Спр. 3904. – Арк. 110.
20. Там само. – Спр. 2682. – Арк. 2.
21. Там само. – Спр. 5156. – Арк. 77.
22. Непман Г. Советская торговля к XV годовщине Октября / Г. Нейман // Советская торговля. – 1932. – № 4–5. – С. 45.
23. Нодель В. Наркомвнуторг / В. Нодель // Советская торговля, 1934. – № 4. – С. 5.
24. Центральний державний архів вищих органів влади України. – Ф. 296. – Оп. 4. – Спр. 1249. – Арк. 201.
25. Кагарлицький П. Колхозная торговля в 1-м полугодии 1936 г. / П. Кагарлицький // Советская торговля. – 1936. – № 7–8. – С. 118.
26. Генкин А. О работе Орс в системе Наркомлегпрома / А. Генкин // Советская торговля. – 1933. – № 2. – С. 117.
27. Вахитов К. И. Кооперация. Теория, история, практика: Избранные изречения, факты, материалы, комментарии / К. И. Вахитов. – М. : Издательско-торговая корпорация «Дашков и Ко», 2006. – С. 432.
28. Информация // Советская торговля. – 1936. – № 7–8. – С. 123–124.
29. Информация // Советская торговля. – 1934. – № 5. – С. 80.
30. Про роботу споживчої кооперації на селі [ред. стаття] // Зоря (Дніпропетровськ). – 1935. – № 226.
31. Центральний державний архів вищих органів влади України. – Ф. 296. – Оп. 4. – Спр. 5092. – Арк. 1.
32. Вместе ради будущего. 170 лет потребительской кооперации России / ред. В. С. Гавричкин. – М. : Издательский дом Центросоюза, 2001. – С. 115.
33. Левоневский В. С. [Электронный ресурс] / В. С. Левоневский. – Режим доступа : <http://pravo.levonevsky.org/baza/soviet/sss6597.htm>.
34. Сірополко С. Народна освіта на Українських землях і в колоніях [Електронний ресурс] / С. Сірополко. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/cultur/cult06.htm>
35. Центральний державний архів вищих органів влади України. – Ф. 296. – Оп. 4. – Спр. 2675. – Арк. 39–42.
36. Центральний державний архів вищих органів влади України. – Ф. 296. – Оп. 6. – Спр. 27. – Арк. 116.
37. Там само. – Оп. 4. – Спр. 5072. – Арк. 9 зв.
38. Центральний державний архів вищих органів влади України. – Ф. П. – 136. – Оп. 1. – Спр. 63. – Арк. 13.
39. Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали / упоряд. Р. Я. Пиріг ; НАН України, Ін-т історії України. – К. : Вид-дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – С. 477.
40. Несторенко В. А. Українізація на Поділлі у 20–30-х рр. ХХ ст. (основні напрямки, наслідки, недоліки та особливості) / В. А. Несторенко. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2003. – С. 57.
41. Збірник законів та розпоряджень Робітничо-селянського Уряду. – 1933. – № 46. – С. 16.
42. Центральний державний архів вищих органів влади України. – Ф. 296. – Оп. 4. – Спр. 3904. – Арк. 84.
43. Рязов Н. За большевицкие кадры советской торговли / Н. Рязов // Советская торговля. – 1933. – № 5. – С. 64.
44. Центральний державний архів вищих органів влади України. – Ф. 296. – Оп. 4. – Спр. 5103. – Арк. 1.
45. Там само. – Спр. 5717. – Арк. 1.
46. Там само. – Спр. 5103. – Арк. 5–10.